

O'QUVCHILARNI TO'G'RI TALAFFUZGA O'RGATISH VA IFODALI O'QISH USTIDA ISHLASH.

Xolto'rayeva Elinur Odilovna

Surxondaryo pedagogika texnikumi

Bolalar ijodkorligini rivojlantirish va sahnalashtirish

+998774952604

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'quvchilarni to'g'ri talaffuzga o'rgatish va ifodali o'qish ko'nikmalarini rivojlantirishning pedagogik asoslari, metodlari hamda samarali usullari yoritilgan. Shuningdek, dars jarayonida qo'llaniladigan interfaol metodlar, didaktik o'yinlar va kommunikativ mashqlar orqali o'quvchilarning nutq madaniyatini shakllantirish masalalari tahlil qilingan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, ifodali o'qish va to'g'ri talaffuz ustida tizimli ishlash o'quvchilarning og'zaki nutqini rivojlantirishda muhim omil ekanligi aniqlangan.

Kalit so'zlar: to'g'ri talaffuz, ifodali o'qish, nutq madaniyati, fonetika, kommunikativ yondashuv, didaktik o'yinlar, artikulyatsiya, intonatsiya, ta'lim metodlari

Ta'lim tizimida o'quvchilarning nutqini rivojlantirish, ayniqsa, to'g'ri talaffuz va ifodali o'qish ko'nikmalarini shakllantirish muhim pedagogik vazifalardan biridir. Chunki nutq – inson tafakkuri va muloqotining asosiy vositasi hisoblanadi. O'quvchilarni to'g'ri talaffuzga o'rgatish nafaqat fonetik bilimlarni egallash, balki ularning savodxonligini, fikrlash qobiliyatini va kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishga xizmat qiladi. Ifodali o'qish esa matn mazmunini to'liq anglash, uni hissiy va mantiqiy jihatdan yetkazish ko'nikmasini shakllantiradi. Bu jarayon o'quvchilarning estetik didini rivojlantiradi va adabiy til me'yorlarini egallashga yordam beradi.

Bu yo'nalish boshlang'ich sinf o'quvchilari (1–4-sinflar) va maktabgacha yoshdagi bolalar uchun juda muhim. To'g'ri talaffuz (orfoepiya) nutqni aniq va adabiy me'yorlarda shakllantirsa, ifodali o'qish esa matnni mazmuniga mos ohang, intonatsiya, pauza va his-

tuyg‘ular bilan yetkazishni o‘rgatadi. Natijada bolaning nutqi ravon, o‘qishi ongli va estetik bo‘ladi, fikrlash va tasavvuri rivojlanadi.

To‘g‘ri talaffuzga o‘rgatish (Orfoepik ko‘nikmalarni shakllantirish)

Bolalarda ko‘pincha tovushlarni almashtirish ($s \rightarrow sh$, $r \rightarrow l$, $k \rightarrow t$), tashlab ketish yoki sheva ta‘siri kuzatiladi. To‘g‘ri talaffuzni shakllantirish 3 asosiy bosqichdan iborat:

1. Artikulyatsion apparatni (talaffuz a‘zolarini) rivojlantirish — til, lab, jag‘, yonoq mushaklarini mustahkamlash.
2. Fonematik eshitishni shakllantirish — tovushlarni farqlash va to‘g‘ri tinglash.
3. Tovushlarni so‘z va gapda mustahkamlash — urg‘u, bo‘g‘in ajratish va nutqda qo‘llash.

Artikulyatsion gimnastika mashqlari (har kuni 5–7 daqiqa bajariladi)

Mashqlar oyna oldida bajarilgani yaxshi — bola o‘z harakatini kuzatadi.

- Til mashqlari:

- “Shirin murabbo” — til bilan yuqori va pastki labni yalash.
- “Soat” — tilni aylana shaklida aylantirish (soat strelkasi yo‘nalishida).
- “Tilni cho‘zish” — tilni iloji boricha oldinga cho‘zib, keyin ichkariga tortish.
- “Qo‘ziqorin” — tilni “qo‘ziqorin shaklida” ko‘tarib, tomga yopishtirish.

- Lab mashqlari:

- “Tabassum” — lablarni keng cho‘zib tabassum qilish.
- “Probka” — lablarni oldinga cho‘zib, “u” tovushini aytish.
- “Ot tovushi” — lablarni “pr-r-pr-r” qilib silkitish.

- Jag‘ va yonoq mashqlari:

- Jag‘ni oldinga-oldinga, chap-o‘ngga harakatlantirish.
- Yonoqlarni puflab, “shar” puflash.

Har mashqni 5–10 marta, sekin va aniq bajarish kerak. Oyna oldida o‘qituvchi namuna ko‘rsatadi.

Muayyan tovushlarni to‘g‘ri shakllantirish uchun mashqlar

- S, Z, Sh, J, Ch (sirg'aluvchi va shovqinli tovushlar) uchun: til uchi yuqori tishlarga yaqinlashib, havo oqimi chiqariladi. Mashq: "Sss" — ilon tovushi, "Shsh" — shamol tovushi.

- R, L (sonor tovushlar) uchun: "Rrr" — motor tovushi, til uchi tebranadi. "Lll" — til uchi yuqori tishlarga tegib turadi.

- Unli tovushlar (a, e, i, o, o', u): ketma-ket aniq aytish — i-e-a-o-o'-u. Keyin kombinatsiyalarda: i-e, e-a, a-o va h.k.

Til buramalari (tez aytishlar) va o'yinlar

Tez aytishlarni avval sekin, keyin tezlashtirib aytish diktsiyani yaxshilaydi.

O'zbekcha misollar:

- "Sariq sachragan sachratqi sachratdi."

- "Qizil qalampir, qora qalampir."

- "Ravshan ravon ravon gapirdi."

O'yinlar:

- Echo — o'qituvchi so'zni to'g'ri talaffuz qiladi, bola takrorlaydi.

- Tovush ovlash — berilgan tovushli so'zlarni topish (masalan, "sh" tovushli: shirin, shamol, shahar).

- Rasmlar orqali — rasm ko'rsatib, undagi ob'yekt nomini aniq talaffuz qilish.

Muntazamlik juda muhim: har darsda 5–10 daqiqa, uy vazifasi sifatida ota-onalarga topshiriq berish tavsiya etiladi. Ovoz yozib olish va tinglash bolaga o'z xatosini ko'rsatadi.

Ifodali o'qish ustida ishlash: Ifodali o'qish — matnni mazmuniga mos ravishda, his-tuyg'ular, ohang, intonatsiya, pauza va urg'u bilan o'qish. Bu o'qishni texnik emas, balki badiiy va ta'sirchan qiladi.

Ifodali o'qishning asosiy shartlari

1. Nafasni to'g'ri olish va taqsimlash (uzun gaplarda nafasni to'g'ri sarflash).
2. Tovushlarni aniq talaffuz qilish va burro gapirish (diktsiya).
3. Adabiy talaffuz me'yorlarini bilish.
4. Intonatsiya, pauza, logik urg'u va ovoz baland-pastligini to'g'ri qo'llash.
5. Matn mazmunini chuqur tushunish va muallif munosabatini his qilish.

Ifodali o‘qishga tayyorlanishning 3 bosqichi

1. Tahlil bosqichi: Matn mazmunini tushunish, qahramonlar xatti-harakatini tahlil qilish, asar g‘oyasini aniqlash.

2. Texnik tayyorgarlik: Pauza joylarini (tinish belgilari bo‘yicha), urg‘u va tempni belgilash.

3. Mashq bosqichi: Matnni qayta-qayta o‘qib, ovoz bilan his-tuyg‘ularni ifodalash.

Amaliy usullar va mashqlar

- O‘qituvchi namunasi — o‘qituvchi avval matnni ifodali o‘qib ko‘rsatadi. Bolalar tinglab, taqlid qiladi.

- Rollarga bo‘lib o‘qish — ertak yoki hikoyadagi qahramonlar nomidan o‘qish (teatrlashtirish).

- Yoddan o‘qish — she’rlar va qisqa hikoyalarni yodlab, ifodali aytish.

- Ovoz mashqlari:

- Savol gaplarni yuqori ohangda, darak gaplarni pasaytirib o‘qish.

- Quvonchli joylarni baland va tez, qayg‘uli joylarni sekin va past ovozda o‘qish.

- Pauza va urg‘u mashqlari: Tinish belgilari bo‘yicha to‘xtash (nuqta — uzun pauza, vergul — qisqa pauza). Logik urg‘u — gapning ma’nosini ta’kidlaydigan so‘zga urg‘u berish.

- Diksiya mashqlari: Og‘izga yumshoq probka (yoki qalam) qo‘yib o‘qish — og‘izni keng ochishga majbur qiladi.

- Ertak-hikoyalar orqali — xalq ertaklarining muqaddima va xotimalarini ifodali o‘qish (masalan, “Ertagi yo ertagi...”).

Sinfdan tashqari ish: audiokitoblar tinglash, keyin taqlid qilish; “Eng yaxshi o‘quvchi” musobaqalari o‘tkazish; ovoz yozib, o‘zini baholash.

Umumiy tavsiyalar o‘qituvchilar va ota-onalar uchun

- Muntazamlik: Har darsda talaffuz va ifodali o‘qishga 10–15 daqiqa ajrating.

- Individual yondashuv: Zaif bolalar uchun qo‘shimcha mashqlar, kuchlilar uchun murakkab matnlar.

- Rag‘batlantirish: Muvaffaqiyatlarni maqtash, o‘yin va musobaqalar tashkil etish.

- Texnologiyalar: Planshet yoki telefon orqali ovoz yozib tinglash, videodarslar ko‘rish.

- Ota-onalar bilan hamkorlik: Uyda artikulyatsion gimnastika va oddiy o‘qish mashqlarini bajarishni maslahat bering.

- Baholash: Faqat texnik emas, mazmun tushunishi va ifodaliligini ham hisobga oling.

Bu usullar bolalarning nutqini aniq, ravon va ifodali qiladi, o‘qishga qiziqishini oshiradi va adabiy tilni chuqur egallashga yordam beradi. Amaliyotda R. Shomahmudova, Z. Masharipova va boshqa olimlarning qo‘llanmalaridan foydalanish tavsiya etiladi.

Xulosa

O‘quvchilarni to‘g‘ri talaffuzga o‘rgatish va ifodali o‘qish ko‘nikmalarini rivojlantirish ta‘lim jarayonining muhim yo‘nalishlaridan biridir. Ushbu jarayon o‘quvchilarning nutq madaniyatini shakllantiradi, ularning fikrlash va muloqot qilish qobiliyatini rivojlantiradi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, artikulyatsion mashqlar, ifodali o‘qish, didaktik o‘yinlar va interfaol metodlardan foydalanish orqali yuqori samaradorlikka erishish mumkin.

Dars jarayonida ifodali o‘qish mashqlariga ko‘proq vaqt ajratish

Audio va multimedia vositalardan keng foydalanish

O‘qituvchilarning metodik malakasini oshirish

Har bir o‘quvchining individual nutqiy xususiyatlarini hisobga olish

Didaktik o‘yinlar va innovatsion metodlarni muntazam qo‘llash

Maxsus fonetik mashqlar majmuasini ishlab chiqish

Adabiyotlar.

1. Sodiqova Sh. “Maktabgacha pedagogika”. T.:”Fan va texnologiya”. 2012.
2. Babayeva D.R. “Nutq o‘stirish nazariyasi va metodikasi”-T.,”Barkamol fayz media”-2018.
3. Qodirova F.R. “Maktabgacha pedagogika” T.,”Tafakkur nashriyoti” 2019.
4. Oripov B. T. Darslarning samaradorligini oshirish yo‘llari. Toshkent: 1983- yil.

5. Rahmonova Ye.R., Razzoqov D.N. “Pedagogik texnologiyalar” fanidan o‘quv qo‘llanma. –T.: 2007.
6. Roziqov O., Og‘ayev S., Mahmudov M., Adizov B. Ta’lim texnologiyasi. – T.: O‘qituvchi, 2002.
7. Dehqonova M.U., Djanaliyeva G.A. Ta’lim metodlarini tanlash mezonlari va muammolari. Ta’lim texnologiyalari, 2006-yil 2-soni.